

recerca

En el decurs del mes de novembre de 1992, el Centre d'Estudis Alcove-rencs organitzà un cicle de conferències amb el títol "Les fonts de recerca locals". El cicle tenia com a finalitat apropar a tots aquells interessants en la recerca local les tècniques que utilitzen els investigadors i les mateixes fonts per tal de facilitar una bona tasca d'investigació. A vui reproduïm la conferència d'en Jordi Roca Girona, antropòleg de la universitat Rovira i Virgili de Tarragona, col·laborador del Centre i antic director del Butlletí. Les consideracions i aportacions que ens fa un antropòleg de la documentació que trobem als arxius és força interessant, ja que, sovint, la idea que hom té d'aquests investigadors socials se centra en l'observació de la realitat més immediata que tenen al seu voltant, analitzada a través de l'observació dels seus contemporanis i la utilització com a principal font de recerca l'entrevista. Doncs bé, amb aquesta conferència pronunciada pel Jordi Roca algunes d'aquestes suposicions queden desmitificades al començar a tractar la documentació que podríem qualificar d'ortodoxa.

Un antropòleg a l'armari: mites, paranys i rutines en l'ús i la valoració de les fonts documentals (1)

Com ja pot deduir-se del títol, això no és una conferència en el seu sentit acadèmic i farragós, sinó que sembla més aviat un jeroglífic. M'agradaria que fos una xerrada en què intentaré, a partir de la meua pròpia experiència en el treball d'arxiu, reflexionar sobre el valor específic de les fonts documentals en les ciències socials en general i en l'Antropologia en particular.

L'Antropologia es proposa la descripció i l'anàlisi de la cultura i de la societat humanes. Les ciències, moltes vegades, s'han definit més pels mètodes i tècniques que utilitzen en l'anàlisi de la realitat, que no pas per allò que estudien: l'objecte d'estudi. De fet, les anomenades ciències socials vénen a estudiar, en essència, pràcticament el mateix.

Les tècniques tradicionalment utilitzades per l'Antropologia són, en aquest cas, l'observació participant, que suposa una convivència profunda de l'investigador amb la comunitat estudiada, mentre que les fonts que tradicionalment ha utilitzat són les orals, mitjançant història de vida, entrevistes en profunditat, etc., essent els documents fonts d'informació complementàries que permeten precisar aquelles informacions i dades a les quals no pot arribar la memòria oral. Tradicionalment, l'Antropologia ha donat poc valor a les fonts escrites, a diferència d'altres ciències socials. En aquest sentit, els historiadors, els sociòlegs... usen fonts documentals per excel·lència. Si en el fons l'objecte d'estudi de les Ciències Socials és similar, l'ús de tècniques d'unes i altres, això és, la interdisciplinarietat, ha de ser possible.

En Ciències Socials es produeix una contradicció: les fonts escrites equivalen al paradigma de la veritat, són la prova d'autenticitat. Es concedeix un valor superlatiu a allò que és escrit, els documents. Ara bé, únicament les classes dominants produeixen majoritàriament fonts documentals, de manera que aquestes poden ser el reflex d'una ideologia dominant que pot encobrir la realitat, segons que assenyala per exemple el marxisme, tot desvaloritzant-la. Es pot desfer l'entrellat d'aquesta insolubilitat, d'aquesta contradicció?

De fet, davant les fonts documentals, davant un document, és bo plantejar-se les típiques preguntes que Lasswell assenyala com a pertinents sobre el missatge comunicatiu: *qui diu què*, a *qui*, per quin *mitjà* i amb quins *efectes*, i afegir-hi encara, de *quina manera* o *com*, per *què*, etc..

En general, els documents escrits que podem trobar als arxius són producte del poder institucional (l'administració, l'Església, les classes dominants benestants que són les úniques que tenen accés a l'educació i la cultura i que tenen

capacitat per escriure fins a èpoques recents). Per tant, la visió que ens forneixen de la realitat és esbiaixada, d'acord amb els interessos de la ideologia dominant, encara que aquests filtres als quals es troben sotmesos els documents escrits no són exclusius d'aquests tipus de documents, ja que també, per exemple, estan filtrades —pels informants i pels mateixos recollidors— transcriptors de la informació— les informacions orals i visuals. Imaginem, per exemple, tornant novament a la documentació escrita, el cas d'un document tan comú com una acta municipal. Aquest document es troba sotmès de forma important a la voluntat del secretari de l'ajuntament: és ell que l'escriu i qui, per tant, li dóna la seva forma definitiva, una orientació i una expressió determinades, tot i que teòricament ell actuï solament com a notari i s'hagi de limitar a transcriure únicament allò que s'ha dit a la sessió. Però és cert, i no cal ser massa perspicax per adonar-se'n, que la transcripció per escrit d'allò que ha succeït o s'ha dit, mai és assèptica, i malgrat l'existència de mesures de control per part del poder polític municipal sobre l'acta en qüestió —lectura i aprovació de l'acta de la sessió anterior, un apartat de les sessions al qual, d'altra banda, ningú hi presta massa atenció—, el missatge que se'ns transmet, ja sigui conscient o inconscient, no sempre és l'expressió fidel d'allò que es va dir o va passar.

Un altre exemple, radicalment diferent del que acabem de veure, pot ser el que fa referència a la dada de la taxa de participació laboral. He analitzat aquest aspecte a Alcover durant la postguerra. En aquesta època hi ha una clara distribució dels rols o papers sexuals. Així, l'home treballa, és el cap de família i, per tant, responsable dels manteniment i sosteniment de la unitat familiar. Per contra, la dona és la responsable de l'àmbit domèstic: la casa, els fills i el marit. Hitler en deia "Kirchen, Küchen, Kindem" (cuina, Església i nens). Per tant, el treball remunerat i/o extradomèstic no es contemplaria en relació a les dones.

Les dades estadístiques oficials vindrien a confirmar que es tracta d'un plantejament absolutament assumit pel conjunt de la població, ja que mostren com la taxa d'activitat laboral té en els homes el percentatge més alt, sent aquestos laboralmente actius. La de les dones és insignificant, i la majoria consten com a dedicades a "sus labores", "su sexo". A Espanya, la taxa de participació femenina l'any 1940 arriba al 8'3% i l'any 1950 a l' 11'8%, mentre que la població activa femenina arriba al 12 i al 16% pels mateixos anys. A Alcover, el nombre de mestresses de casa representava el 89'3 % de la població femenina l'any 1936, i el 93'5 % l'any 1945, mentre que les dones treballadores oficialment eren el 10'7 % l'any 1936 i el 6'5 % el 1945. Però, de fet, moltes dones treballen en àmbits diversos com l'espardenyeria, el tèxtil... Les pageses treballen al camp tot i que no consta.

Es produeix una contradicció entre les estadístiques oficials, que s'amotllen als interessos de la ideologia dominant, i la realitat. Una realitat que ens mostra

que no tothom té a l'abast poder realitzar l'ideal de mestressa de casa tret de les dones de classes burgeses acomodades i urbanes. Les altres, la majoria, treballen, però no consta que treballin oficialment i, fins i tot, elles mateixes, per influència del discurs dominant, ho perceben així, i diuen, en expressió habitual de dones de la generació de postguerra "Jo no he treballat mai". I, malgrat tot, i tant que han treballat, i de valent!. Però el seu treball és desvaloritzat i presentat com un no treball per interessos de la lògica del sistema capitalista en el qual, el concepte de treball es fa a partir de l'intercanvi de mercaderies i de valors de canvi; del canvi de la força de treball per diners (assalariats).

La conseqüència de l'exemple anterior en el qual m'he estès és que s'ha de tenir cura i prevenció davant allò que ens volen dir, més que no pas ens diuen, els documents. El científic sempre ha de tenir un punt d'escepticisme, de recel i desconfiança, tot i que tampoc hem d'acabar paranoics i pensar en tot moment que ens volen aixecar la camisa. Però això no ens ha de desesperar, ja que ho hem de saber aprofitar. Hem de saber llegir entre línies què és el que se'ns vol dir i per què, i què se'ns vol ocultar i perquè. Quan es fa molt d'èmfasi en una cosa, sovint pot ser degut al fet que la realitat la contradiu constantment. Hi ha coses, d'altra banda, de les quals freqüentment no es parla. I això no vol dir que no hi siguin presents, sinó que pot voler dir que no interessa reconèixer-les, acceptar-les o considerar-les per part d'aquells que tenen el poder per recollir-les i donar-ne fe. I això en sí ja ens és una informació valuósíssima, puix que ens parla dels temors, dels tabús, de les transgressions, etc. d'una societat. No és negatiu que ens vulguin donar gat per llebre, el que és preocupant és que ens ho donin i ens ho empassem i no ens n'adonem. L'anàlisi qualitativa de documents oficials, que és la que pot proposar-se de manera molt pertinent l'antropòleg, pot ser molt enriquidora. Materials que els que cerquen "fets objectius" consideren inútils, són molt valuosos per a l'investigador qualitatiu precisament la seva naturalesa subjectiva.

Per tot plegat, proposo que cal contrastar les informacions documentals amb altres informacions de documents diferents, emesos per altres emissors o pels mateixos però d'una altra naturalesa. O bé contrastar -les amb altres fonts d'informació com ara la informació oral, quan és possible; les fonts literàries; les fonts gràfiques; fonts sonores com cançons, objectes documentals com l'art (arquitectura, pintura, escultura, mobiliari, vestuari, i tot d'objectes diversos per insignificants que puguin semblar). Perquè no cal oblidar que l'investigador no exerceix cap mena de control sobre la creació del document escrit, aquest, a diferència d'allò que succeeix amb "tests", qüestionaris i similars, li ve donat d'antuvi i és la seva tasca, la seva gràcia i la seva habilitat els que el faran descobrir i seleccionar allò que li interessa. A tall d'exemple podem dir, en relació a l'ús, com a contrast d'altres fonts d'informació, que l'estructura dels habitatges d'una societat ens diu molt i molt

respecte dels modus i estils de vida d'aquella societat. Així, les cases pairals són pròpies d'una economia i modus de vida pagès, mentre que els pisos actuals de les ciutats són propis d'una societat industrial on hi ha hagut el triomf de la privacitat. El vestuari d'època ens parla de gustos estètics, de models ideals femenins-masculins, del sentit del pudor, del concepte de la moralitat, de la simbologia dels colors (el blanc equival a puresa, joventut, infància; el negre és sinònim de vellesa impura...). Els models de bellesa de l'època de Rubens són ben diferents als actuals. Al segle passat, la bellesa femenina ideal corresponia a una dona malaltissa, consumida, esblanqueïda...

La proposta que faig és la d'acostar-se a les fonts documentals amb esperit crític. Això vol dir que no hem de fer lectures acrítiques i mecanicistes, ni pensar allò que els documents dels arxius, com més antics i més excepcionals sigui, és dogma de fe. Cal ser imaginatius en l'ús dels documents d'arxiu, i més quan qui s'hi acosta és un antropòleg, per a qui els arxius, encara que li són estranyament silenciosos, puix que d'entrada no acostuma a trobar-hi massa escrits pròpiament etnològics, degut al fet que sovint allò per a què s'interessa és bastant diferent d'allò que les administracions estan interessades a fixar documentalment. Els documents que "a priori" semblen menys rellevants poden revelar-nos moltes coses i donar-nos moltes pistes, alhora que, aquests documents, sempre pot ser que estiguin menys manipulats, pel seu rang menor.

Per exemple, en el meu cas, per a fonamentar, argumentar i comprovar si realment es va adoptar a la realitat de la postguerra el model d'home igual a àmbit públic i dona igual a àmbit privat, em va ser molt interessant tenir en compte l'anàlisi dels salconduïts emesos per l'Ajuntament d'Alcover durant l'any 1945. Del total d'emesos, 725 eren per a homes i 367 per a dones. També em fou interessant tenir en compte el cens de bicicletes, que és el mitjà de transport més habitual de l'època i, per tant, permet la mobilitat:

Nombre de bicicletes (propietaris)	1945	1950	1955
Homes	164 (94%)	215 (95%)	265 (95%)
Dones	11 (6%)	12 (5%)	14 (5%)
Total	175	227	279

Ayuntamiento de ALCOVER

NOMBRE DEL PROPIETARIO	DOMICILIO	Número de inscripción del vehículo en este caso	1.ª	2.ª	3.ª		V.º
			Coches hasta de 10 caballos	Motocicletas	Coches rápidos de potencia de 10 a 16 caballos y coches actuales tipo Ford		
					Hasta 3 asientos	De más de 3 asientos	
Borck Girona, Gaspar	General Franco, 15	23					
Borck Vives, Francisco	San Miguel, 3	24					
Brunet Alombart, José M.	General Franco, 21	25					
Burquets Cervera, Juan	Mayor, 26	26					
Burquets Domingo, José	Plaza Martínez	27					
Burquets Garna, José	Estela, 21	28					
Burquets Sans, Pablo	General Mola, 26	29					
Burquets Sendra, Juan	Amorós, 16	30					
Catalá Boqué, José	Plaza Vieja, 8	31					
Catalá Ferré, José	Mayor, 52	32					
Catalá Fren, Laureano	Mayor, 53	33					
Catalá Rubert, Antonio	San Jaime, 17	34					
Cavalli Brunet, Juan	Nueva, 2	35					
Cavalli Coll, Juan	Plaza Rubert, 7	36					
Cervera Granya, Sebastián	Costela, 27	37					
Cinré Magrané, Francisco	Plaza España, 8	38					
Climent Boné, Ramón	Mas de Gibert	39					
Coll Alavós, Antonio	San Jaime, 16	40					
Coll Alavós, Salvador	Plaza España, 11	41					
Cortella Badet, Dolores	Mas Torn Rajolí	42					
Cresus Ferrer, Francisco	Arabal del Carmen, 37	43					
Domingo Gini, María	General Mola, 18	44					
Dominguez Polanco, Francisco	Plaza España, 16	45					
el mismo	id	46					

Primera fulla del llistat d'automòbils, motocicletes i bicicletes, 1946 AHM Alcover

Tot i això, cal dir que ser-ne el propietari no vol dir tenir l'ús exclusiu del vehicle. Afegirem que cap dona, a més, apareix com a propietària de cotxe, camió o motocicleta (als anys 30 sí que, en canvi, n'apareix alguna).

Retornant a la proposta que faig, entec que s'han de mirar els documents des de totes les òptiques possibles —de l'indret, de l'inrevés, per dalt, per baix—; s'ha de contrastar la informació que proporcionen; saber sempre i tenir present en tot moment qui parla i quins són els seus interessos —de classe, d'ordre institucional—

En definitiva, és del tot humà, i és la clau de l'esperit científic, tafanejar a l'armari —que n'és de temptador obrir-ne les portes i submergir-se amb deteniment en l'observació i l'anàlisi d'allò que conté!—. Però si ens tanquem, només, dins de l'armari, l'aire s'enrareix, i la humitat pot produir-nos anquilosament. Hem de fer, doncs, l'exercici saludable d'obrir de bat a bat les portes i que hi penetri aire fresc. I nosaltres, així mateix, sortir de tant en tant a prendre l'aire i veure què passa a fora, no fos cas que en recloure'ns a l'armari ens esmortuíssim i acabéssim per oblidar que la vida, en realitat, és a fora, al carrer. Seria terrible! I el més preocupant és que no seria real, no seria cert i acabariem convertint-nos en una mena de capelletes aïllades del món exterior. Cal airejar i oxigenar els papers que el temps, el silenci i la solitud han empolsat en les pileres inacabables dels arxius i cal que ens airegem i ens oxigenem nosaltres mateixos, entrant i sortint de l'armari, mirant-se ara un i ara l'altre i no perdent la voluntat d'obrir de bat a bat totes les portes i de sortir, al capdavant, a l'exterior.

JORDI ROCA GIRONA